

พระราชชายา เจ้าดารารัศมี กับงานโบราณคดีและ ประวัติศาสตร์ในนครเชียงใหม่

Princess Consort Dara Rasmi and Her Works on Archeology and History of
Chiang Mai City

สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล
Sarassawadee Ongsakul

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Professor Emeritus LanNa Studies Center Faculty of Humanities, Chiang Mai University

ได้รับ 10 มค.65 แก่ไข 20 พค.65 อนุมัติให้ตีพิมพ์ 23 พค.65

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์บทบาทด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ในนครเชียงใหม่ ผลงานส่วนใหญ่ทรงดำเนินการหลังจากเสด็จกลับมาประทับนครเชียงใหม่อย่างถาวร หลัง พ.ศ.2457/1914 จนถึง พ.ศ.2476/1933 ปีที่พระองค์สิ้นพระชนม์

ผลการศึกษา พบว่า พระราชชายา เจ้าดารารัศมี ให้ความสำคัญพระทัยในงานโบราณคดีสนองพระบรมราโชบาย ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ประกอบกับความสนพระทัยส่วนพระองค์ด้วย ผลงานทรงเป็นทั้งองค์อุปถัมภ์การศึกษาค้นคว้าในโครงการเรียบเรียงพงศาวดารนครเชียงใหม่ และค้นคว้าด้วยพระองค์เอง โดยทรงงานสำรวจและค้นคว้าแหล่งโบราณคดี จนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นักประวัติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงของสยามประเทศชื่นชมยกย่อง พระราชชายา เจ้าดารารัศมี เป็นผู้มีความรู้ประวัติศาสตร์โบราณคดีที่ดีเยี่ยมในมณฑลพายัพ

คำสำคัญ พระราชชายา เจ้าดารารัศมี, โบราณคดี, เชียงใหม่

Abstract

This article aims to analyze the role of Chao Dara Rasmi, a princess consort of King Rama V, in contributing to the archeological and historical findings of Chiang Mai City. Most of Chao Dara Rasmi's involvements in these areas took place after her return to reside permanently in Chiang Mai in 1914 until she died in 1933.

The present investigation found that Chao Dara Rasmi had a keen interest in the archeological works from her wish to help answer the royal policy of King Rama V and her enthusiasm. Not only did she accept the research and study affairs in the Chiang Mai Chronicles Compilation Project under her royal patronage, but she also undertook the survey and exploration activities at the archeological sites. Her endeavors, dedication, and achievements in these fields were known to HRH Prince Damrong Rajanubhab, the renowned Father of Thai History and Archeology, who then praised Chao Dara Rasmi as a person possessing a remarkable knowledge about history and archeology in Monthon Payap.

Keywords: *Chao Dara Rasmi, princess consort of King Rama V, archeology, Chiang Mai.*

บทนำ

การศึกษาค้นคว้าเรื่อง พระราชชายา เจ้าดารารัศมี บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ล้านนา มีการค้นคว้ากันหลายประเด็นจัดทำเป็นหนังสือราวสิบเล่ม¹ ได้แก่ พระประวัติของพระองค์ และพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เช่น ศิลปวัฒนธรรม ดนตรีและนาฏศิลป์ ศิลปะการแสดง การประดิษฐ์ทำพ็อน การแสดงละคร ภาษาและวรรณกรรม การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ฝ้าและแต่งกายแบบพระราชชายา การศึกษา การเกษตรปลูกพืชเมืองหนาว พระราชชายาฯ กับการสร้างประวัติศาสตร์ พระราชชายาฯ กับการสร้างภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือ อย่างไรก็ตาม ประเด็น พระราชชายาฯ กับการสร้างประวัติศาสตร์ในนครเชียงใหม่โดยเฉพาะยังขาดการศึกษา จึงเป็นที่มาของบทความนี้

พระราชชายา เจ้าดารารัศมีกับการสนองพระราชดำริเรื่องโบราณคดีของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โบราณคดีในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คำว่า “โบราณคดี” เวลานั้นเป็นคำใหม่ ความสำคัญของโบราณคดีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ สยามประเทศกำลังเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สมัยใหม่ มีการติดต่อกับต่างชาติมากขึ้น มีการเรียนรู้อิทธิพลจากตะวันตกในสังคมไทย ทำให้เกิดความสนใจเรื่องราวอดีตของท้องถิ่น และประเทศชาติ อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน เวลานั้นประเทศไทยมีสิ่งที่เราเรียกว่า “พงศาวดาร” ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์ ปรากฏว่าในช่วงสมัยใหม่ ความสนใจไม่ได้อยู่แค่กษัตริย์ แต่สนใจศึกษาดีต่อย่างกว้างขวางในเรื่องของประเทศชาติ และประชาชน จึงประดิษฐ์คำว่า “โบราณคดี” ขึ้นมา ส่วนคำว่า “ประวัติศาสตร์” เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อมีความสนใจเกี่ยวกับอดีตที่หมายถึง ประวัติศาสตร์ หรือ History แต่เวลานั้นคำว่าประวัติศาสตร์ยังไม่มี จึงใช้คำว่าโบราณคดี และคำว่าโบราณคดีเวลานั้น (พ.ศ.2450) มีความหมายถึงประวัติความเป็นมา เรื่องราวเก่าแก่ของประเทศชาติ ซึ่งไม่ใช่พงศาวดาร ดังนั้น คำว่าโบราณคดีจึงมีความหมายกว้าง รวมทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ ของเก่าแก่ทั้งปวง รวมทั้งประวัติศาสตร์ในเวลานั้นด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเปิดงาน “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทยสยาม” หรือที่เรียกว่า “โบราณคดีสโมสร” ที่ทรงก่อตั้ง เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2450 มีพระราชดำรัสในงานนี้ด้วย สิ่งที่น่าสนใจคือ ตราโบราณคดีสโมสร โปรดฯ ให้ใช้พระราชลัญจกรรูปมังกรคาบแก้ว และมีตัวหนังสือแบบจารึกหลัก 1 ของพ่อขุนรามคำแหง โบราณคดีสโมสรเป็นชุมนุมหรือสมาคมของผู้สนใจศึกษาเกี่ยวเรื่องของโบราณทั้งหลาย พระราชดำรัสมีความสำคัญสามประการ

ประการแรก ประเทศของเราไม่ใส่ใจในการเรียบเรียงหนังสือ หนังสือมีน้อยกว่าประเทศอื่น คือว่าตอนนั้นสยามประเทศเปิดตัวคบค้าสมาคมกับต่างชาติกว้างขึ้น พบว่าคนไทยชอบเล่าเรื่อง ไม่ชอบเขียน จะให้เขียนเป็นเรื่องเป็นราวไม่ได้ การที่เล่าต่อกันมานั้นมันทำให้ลืมน ขาดการศึกษาค้นคว้า และเรียบเรียง อันนี้เป็นพระราชดำรัสที่สำคัญ ว่าควรจะเรียบเรียงเขียนออกมา

ประการที่สอง ส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าพงศาวดารและเรื่องราวของชาติบ้านเมืองให้เกิดขึ้น

ประการที่สาม ค้นคว้าเมืองเก่าแก่ที่มีความสำคัญ ที่มีมาก่อนจะรวมเป็นชาติ เพื่อรวบรวมประวัติของประเทศสยาม หมายถึงว่าเมืองเล็กๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสยามประเทศ ควรจะมีการศึกษาประวัติของเมืองต่างๆ เช่น เชียงแสน เชียงราย สวรรคโลก สุโขทัย ฯลฯ พระองค์ทรงยกตัวอย่างชื่อเมืองเก่าๆ ที่น่าสนใจหลายแห่ง พระองค์เห็นว่า น่าจะมีการค้นคว้าเมืองเก่าๆ เหล่านี้ เพื่อเป็นฐานของการรวบรวมการเขียนประวัติของประเทศสยามได้²

¹ ดังตัวอย่างหนังสือ เช่น ดารารัศมี, ดารารัศมี สายใยรักสองแผ่นดิน, ชัตติยานีศรีล้านนา เป็นต้น

² สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทยพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว .วารสารสมาคมประวัติศาสตร์. 2551 (30) : 22-27.

ความสำคัญของพระราชดำรัสเป็นพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า ควรจะมีการเรียบเรียงหนังสือที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสยามประเทศ โดยเฉพาะพระราชดำรัสว่า “ด้วยเหตุดังนี้ ข้าพเจ้าจึงมีความพอใจที่ได้เห็นท่านทั้งหลายเอาใจใส่ในพงษาวดาร แลเรื่องราวของชาติบ้านเมืองได้เกิดขึ้นใหม่”¹ ด้วยพระราชดำริดังกล่าว เป็นแนวทางของงานศึกษาด้านโบราณคดีของพระราชยา เจ็ดอารักษ์มี โดยทรงสนพระทัยงานด้านโบราณคดี เพื่อสนองต่อพระบรมราโชบาย

กู่เจ้านายฝ่ายเหนือกับสำนักประวัติศาสตร์ของพระราชยา

งานแรกที่สะท้อนสำนักประวัติศาสตร์ของราชวงศ์ของพระราชยา คือการให้สร้างกู่เจ้านายฝ่ายเหนือในบริเวณที่เหมาะสมกับเกียรติยศ ที่วัดสวนดอก เชียงใหม่ เมื่อครั้งพระราชยา กราบบังคมทูลลาเสด็จเชียงใหม่ พ.ศ.2451 ได้ศึกษาค้นคว้ากู่ต่าง ๆ ที่เรียงรายอยู่ริมน้ำปิง และบริเวณช่วงเมรุ ซึ่งไม่เป็นหมวดหมู่และตั้งอยู่ในบริเวณไม่เหมาะสม ทรงค้นคว้าว่า เป็นของเจ้านายพระองค์ใด ทรงรวบรวมอัฐิเจ้าหลวงเชียงใหม่และพระญาติผู้ใหญ่จำนวน 10 กู่ นำไปประดิษฐานใหม่บริเวณวัดสวนดอก งานนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสนับสนุนด้วยการส่งพระราชทานผ้าไตรทำบุญอุทิศแก่พระญาติผู้ใหญ่ของพระราชยา และทรงส่งแผ่นศิลาเพื่อจารึกชื่อติดตั้งแต่ละกู่ของพระญาติผู้ใหญ่ของพระราชยา และโปรดเกล้าให้สร้างเหรียญที่ระลึกทำเป็นรูปอักษร “อ” (ย่อจากอินทวิชยานนท์) กับ “ด” (ย่อจากดารารักษ์มี) ไขว้กันทำด้วยทองคำ กาไหลทองและเงิน กับทำแหวนทองคำและลงยาพระราชทานเป็นของแจกในงานฉลองกู่ งานฉลองกู่มีโหรสพต่างๆ จัดอย่างใหญ่โตนับเป็นเกียรติยศยิ่ง เริ่มตั้งแต่ 15-30 ตุลาคม พ.ศ.2452² อนึ่ง ก่อนหน้าพระราชยาจะทรงย้ายกู่ ระหว่างประทับที่นครเชียงใหม่ได้เสด็จไปเยี่ยมเจ้าหลวงลำพูน เจ้าหลวงลำปาง สันนิษฐานว่า นอกจากเยี่ยมพระญาติผู้ใหญ่ แล้วคงทรงออกไปตามสถานที่ต่าง ๆ และอาจสอบถามในสวนประวัติของเจ้านาย³

หลังสร้างกู่เจ้านาย พ.ศ. 2452 บริเวณกู่เจ้านายฝ่ายเหนือได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ เป็นอนุสรณ์สถานของความป็นเจ้าหลวง เมื่อกษัตริย์สยามและเจ้านายและราชอาคันตุกะต้องการแสดงความเคารพต่อเจ้านายฝ่ายเหนือก็มีการทำพิธีบริเวณแห่งนี้ ดังเช่นครั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมณฑลพายัพ พ.ศ. 2469 และรัชกาลที่ 9 เสด็จเยือนเชียงใหม่ ครั้งแรก พ.ศ. 2501 ต่อมากรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน และตั้งแต่ พ.ศ. 2539 “เจ็ดร้อยปีเชียงใหม่” งานดำหัวกู่ได้รับการยกระดับ กลายเป็นงานในพื้นที่สาธารณะระดับเมือง ซึ่งหมายถึงเป็นการสร้างประวัติศาสตร์ขึ้นมาใหม่ ภายใต้บริบทความเฟื่องฟูของท้องถิ่นนิยม ดังพบ พิธีดำหัวกู่เจ้านายในช่วงปีใหม่เมือง หรือสงกรานต์ ได้รับการสนับสนุนจากภาคราชการ โดยผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่เป็นประธานในพิธีร่วมกับเจ้านายฝ่ายเหนือ ซึ่งแต่เดิมในหมู่เจ้านายฝ่ายเหนือมีพิธีดำหัวกู่ทุกปี แต่ทำในฐานะพื้นที่ส่วนตัวของเชื้อสายเจ้านาย นอกจากนั้น บริเวณ”ช่วง”หน้ากู่เจ้านายในบริเวณวัดสวนดอกพระอารามหลวง ต่อมาได้ใช้เป็นสถานที่พระราชทานเพลิงศพเจ้านายฝ่ายเหนือและพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นกรณี เช่น งานพระราชทานเพลิงศพพลตรีเจ้าแก้ววารัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 9 เมื่อ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2482⁴ งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าราชบุตร (วงศ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) เมื่อ 12 มกราคม 2516⁵ งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง เมื่อ 27 มกราคม 2533⁶ เป็นต้น

¹ แหล่งเดิม, หน้า 25.

² เจ้าแก้ววารัฐ (เรียบเรียง). (2477). พระประวัติ พระราชยา เจ็ดอารักษ์มี พิมพ์ในงานถวายพระเพลิง ปิจอ พ.ศ.2477. หน้า 7.

³ แหล่งเดิม, หน้า 6.

⁴ สงวน โชติสุขรัตน์. (2515 ก). คนดีเมืองเหนือ. หน้า 314.

⁵ วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ). (2542) เจ้าพ่อหลวง. เชียงใหม่. รูป 79 .

⁶ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง 27 มกราคม 2533.

โครงการเรียบเรียงพงศาวดารนครเชียงใหม่

เมื่อพระราชชายา ฯ เสด็จเยือนนครเชียงใหม่ครั้งแรกใช้เวลาเดินทาง 2 เดือน 9 วัน ถึงเชียงใหม่ 9 เมษายน พ.ศ.2452 ผลงานเด่นที่สุดคือ การสร้างกุฏิและฉลองกุฏิเจ้าหลวง ณ วัดสวนดอก ให้เป็นสุสานหลวง และด้วยความสนพระทัยงานด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งตอบสนองต่อพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประกอบกับขณะนั้นมีเวลาไม่มากนัก (ประทับเชียงใหม่ระหว่าง 9 เมษายนถึง 11 พฤศจิกายน 2452) ดังนั้น ก่อนเสด็จกลับพระองค์รับสั่งให้เจ้าแก้วนารี ขณนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าราชวงศ์ จัดหาผู้เรียบเรียงพงศาวดารนครเชียงใหม่ มีเนื้อหาตั้งแต่พระเจ้าอินทวิชยานนท์และแม่เจ้าเทพไกรสรครองเมืองเชียงใหม่ (ตั้งแต่รัชกาล พ.ศ. 2414) จนถึงบัดนี้ (ในช่วงเวลานั้นคือ พ.ศ. 2452) เจ้าแก้วนารีคัดเลือกบุคคลที่จะเรียบเรียง ซึ่งได้พระครูญาณลังกา วัดทุ่งยู เป็นผู้เรียบเรียงพงศาวดารนครเชียงใหม่ โดยเรียบเรียงต่อจากพงศาวดารโยนก ซึ่งเนื้อหาจบปี พ.ศ. 2418 ท่านพระครูได้รับหนังสือพงศาวดารโยนกเป็นตัวอย่าง และเรียบเรียงเรื่องราวสมัยต่อมา (เนื้อหาจบ พ.ศ.2457) หนังสือพงศาวดารโยนกของพระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ในเวลานั้นถือว่าเป็นงานที่เขียนที่ทันสมัยมาก สถานภาพในปัจจุบันเป็นหลักฐานสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา อย่างไรก็ตาม จารึกการเขียนงานเกี่ยวกับอดีตของล้านนาอยู่ในรูปตำนาน หรือจดหมายเหตุ มิใช่พงศาวดาร ซึ่งเป็นจารึกของสยาม ในช่วงนั้นอิทธิพลสยามแทรกเข้ามาผ่านทางพระราชชายาฯ ได้ปรากฏการใช้คำว่า “พงศาวดารนครเชียงใหม่” แทนที่จะใช้ว่า “ตำนานนครเชียงใหม่” หรือ “จดหมายเหตุนครเชียงใหม่” ครั้นพินิจลักษณะงานเรียบเรียงของพระครูญาณลังกา จัดเป็นงานประเภทจดหมายเหตุ จุดเด่นจดหมายเหตุนครเชียงใหม่ ฉบับพระครูญาณลังกา เป็นหลักฐานร่วมสมัย มีความน่าเชื่อถือสูง เสนอประวัติและพระกรณียกิจเจ้าหลวงเชียงใหม่ในมุมมองท้องถิ่น นำเสนอในรูปแบบจารึกจดหมายเหตุ คือ เรียงจากศักราช เล่าประวัติเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เรียบเรียงตั้งแต่เมื่อครั้ง พ.ศ.2398 สมัยนั้นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าบุรีรัตนหัวเมืองแก้ว ได้สร้างอุโบสถวัดกิตติ ต่อมา พ.ศ. 2413 ได้เลื่อนตำแหน่งเป็น เจ้าอุปราช สร้างวิหารวัดกิตติ โดยชื่อ “โรงพระเจ้ากาวีโรศา” มาสร้าง ครั้น พ.ศ. 2416 ได้เลื่อนยศเป็นเจ้าอินทวิชยานนท์ สร้างวิหารที่พระธาตุดอยสุเทพและสร้างอุโบสถวัดเชียงมั่น พ.ศ. 2418 ฉลองวิหารวัดช่วงสิงห์ และรื้อหอคำพระเจ้ามโหตรประเทศมาสร้างวิหารวัดพันเตา พ.ศ. 2420 รื้อ “โรงเจ้าชีวิตกาวีโรศาไปสร้างวิหารวัดแสนฝาง”

หลักฐานน่าสนใจ (1) แสดงจารึกเดิม ในประเพณีเป็ง ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา และจุดประทีปโคมไฟ ดังพบงานประเพณีเป็งเชียงใหม่ พ.ศ. 2417 เดือนยี่เพ็ญ “ทำบุญให้ทาน แต่งเครื่องสักการบูชา จุดเครื่องสักการบูชา จุดประทีปโคมไฟทุกถนน รวมก่อไฟทั้งสิ้น 1,541 ดวง” อย่างไรก็ตาม หลังรับอิทธิพลจากสยาม และวิถีชีวิตสมัยใหม่ทำให้ประเพณีเป็งเปลี่ยนแปลงจากเดิม โดยให้ความสำคัญกับความบันเทิงอย่างมาก(2) พิธีสงฆ์พุทธาภิเศก พ.ศ. 2430 พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ประกอบพิธีที่หอคำในเวียงแก้ว พระราชวังหลวง เสร็จพิธีเชิญกลับมาประทับที่คุ้มหลวง (ในบริเวณโรงเรียนยุพราช)¹ คาดว่า พิธีพุทธาภิเศก/พิธีราชาภิเศกแบบท้องถิ่น พระเจ้าอินทวิชยานนท์ทำเป็นองค์สุดท้าย หลังจากนั้นหอคำในเวียงแก้วมิได้ถูกใช้ทำพิธีกรรม และชำรุดทรุดโทรม จุดเด่นนี้ เกิดจากพระครูญาณลังกา ท่านเห็นว่า สิ่งที่พงศาวดารโยนก ขาดหายไปคือ ไม่ได้เน้นเรื่องของการบำเพ็ญพระกุศลของเจ้าหลวง และเรื่องจารึกท้องถิ่นเชียงใหม่ที่มีการรื้อหอคำของเจ้าหลวงองค์ก่อนไปถวายวัด ลักษณะงานของท่านพระครูเป็นจดหมายเหตุ (ผู้แปลคือคุณสงวน โชติสุขรัตน์) เป็นงานเขียนที่มีศักราช และก็มีเหตุการณ์เรียงตามลำดับเวลา เช่น เกิดเหตุการณ์อะไร เพราะเหตุใด งานเขียนให้รายละเอียด เสด็จไปทำบุญที่ไหน ทำอย่างไร ถือว่าเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่สำคัญชิ้นหนึ่ง

ดังนั้นผลงานเรียบเรียง จดหมายเหตุนครเชียงใหม่ ของพระครูญาณลังกา เป็นงานเขียนตามรับสั่ง ซึ่งแสดงความสนพระทัยของพระราชชายาฯ และทรงให้คำแนะนำหนังสือที่ดีที่สุดในขณะนั้นเป็นแบบอย่าง แสดงให้เห็นว่า พระองค์ติดตามความก้าวหน้าของการศึกษาประวัติศาสตร์

¹ สงวน โชติสุขรัตน์. (2515 ข). ประชุมตำนานล้านนาไทย. หน้า 627.

พระราชชายา เจ้าดารารัศมีกับงานสำรวจและค้นคว้าแหล่งโบราณคดี

พระดำริงานเขียน “จดหมายเหตุนครเชียงใหม่” หรือพงศาวดารนครเชียงใหม่ เกิดขึ้นในช่วงที่พระราชชายาฯ เสด็จมาเยือนนครเชียงใหม่ พ.ศ.2451 ขณะนั้นพระองค์มีเวลาไม่มาก (ประทับนครเชียงใหม่ 6 เดือน 8 วัน) จึงใช้วิธีหาผู้รู้ท้องถิ่นเรียบเรียง หลังจากเสด็จกลับมาอยู่เชียงใหม่อย่างถาวร (หลัง พ.ศ. 2457) พระองค์มีเวลามากขึ้นและทรงเป็นคนรุ่นแรกๆ ที่สำรวจและค้นคว้าแหล่งโบราณคดีล้านนา หลังพระราชชายาฯ เสด็จขึ้นมาแล้วสิ่งแรกคือ เป็นสิ่งที่อยากรู้อยากเห็นมานานแต่ไม่มีโอกาสออกไป ทรงเริ่มต้นตรวจค้นโบราณคดี ด้วยตรัสถามและสอบสวนเรื่องราวจากพระประยูรญาติผู้ใหญ่ และผู้เฒ่าผู้แก่ และตรวจสอบกับพระราชพงศาวดารทั้งเหนือและใต้ ทั้งเสด็จเที่ยวไปในท้องถิ่นที่กั้นดาร เพื่อทรงค้นคว้าหา สำนวนพื้นถิ่นต่าง ๆ เพราะไม่ได้มีเวลาและอยู่กรุงเทพฯมานาน (ราว 28 ปี /พ.ศ. 2429-2457) เมื่อพระองค์มีโอกาสดังกล่าวจึงออกสำรวจแหล่งโบราณคดีเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงราย เชียงใหม่ ครอบคลุมแม่น้ำโขง และแม่น้ำสาละวิน โดยเสด็จด้วยวิธีขุดในถิ่นทุรกันดาร ดังพบในหนังสือพระประวัติที่ระลึกงานถวายพระเพลิงของพระองค์ความว่า

...เคยทรงม้าประพาสที่ต่างๆ พอพระทัยให้ม้าวิ่งเสมอ โปรดเสด็จทอดพระเนตรภูมิประเทศต่าง ๆ แม้จะไกลและกั้นดาร หมิ่นต่ออันตรายก็ไม่ทรงท้อถอย เช่น เสด็จจังหวัดแม่ฮ่องสอน ประพาสตั้งแต่อำเภอป่าตองถึงอำเภอขุนยวม เสด็จตามเรือเล็กล่องตามลำน้ำสาละวิน ซึ่งกว้างและลึก น่ากลัวอันตรายมากถึงสามราตรี และได้เสด็จขึ้นประพาสบ้านใหม่ในเขตต์เมืองยางแดง เสด็จกลับทางอำเภอแม่สะเรียง ขึ้นประทับแรมบนยอดดอยอินทนนท์...น้อยคนที่จะได้ไปถึง เพราะทางขึ้นไปกั้นดาร สัตว์ป่าที่ดุร้ายก็ชุม ต้องแผ้วถางทางและใช้ม้าเป็นพาหนะ...ประทับอยู่ถึงสองราตรี นอกจากนี้นี้ยังเสด็จอำเภอฝาง โดยขบวนช้างและม้า ประพาสบนดอยอย่างขวางทอดพระเนตรสวนฝิ่นของพวกมั่ว แล้วเสด็จนมัสการพระพุทธรูปทองทิพย์ อำเภอแม่สรวย เสด็จเชียงรายทอดพระเนตรโพ้นช้างที่อำเภอเทิง และทอดพระเนตรการจับช้างในเพนียดที่อำเภอเชียงแสน ทอดพระเนตรเขตต์แดนสยามกับฝรั่งเศสอังกฤษต่อกัน เสด็จลงเรือล่องตามลำน้ำโขงทอดพระเนตรการจับปลาบึก...ทอดพระเนตรวิวสองฝั่งแม่น้ำโขง เสด็จนมัสการพระธาตุคอกยตุ้ง เสด็จกลับเชียงใหม่...ต้องขึ้นเขาลงห้วยรอนแรมอยู่ในป่าลำบากมากเป็นเวลาหลายราตรี...นอกจากนี้ ยังเคยเสด็จอำเภอเถิน อำเภอสี ออบแม่แจ่ม อำเภอฮอด พระบาทสี่รอย น้ำตกแม่กลาง แม่ยะ และพระบาท พระธาตุ ถ้ำเหวอื่นๆอีกมาก...เสด็จเมื่อถนนหนทางยังไม่สะดวก...ถึงที่ไหนก็พยายามสืบถามถึงการทำมาหาเลี้ยงชีพผู้ที่อยู่แถบนั้น¹

หลังจากสำรวจแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์เรียบร้อยแล้ว พระองค์ก็เริ่มทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งดูเหมือนเป็นพระกรณียกิจของเจ้านาย หากทำแต่งานประวัติศาสตร์ โบราณคดี อย่างเดียวก็ไม่น่าจะเป็นไปได้ จำเป็นต้องทำรอบด้าน ด้วยในความเป็นเจ้านายของบ้านเมือง คือมีกิจกรรมทำทุกๆ ด้าน ในด้านงานสำรวจและค้นคว้าทางโบราณคดีคงเป็นงานที่พระราชชายาฯสนใจ จึงออกสำรวจด้วยตัวเอง ไปที่บ้านชาวเขาหลายแห่ง บางจุดพบว่านักวิชาการประวัติศาสตร์สมัยปัจจุบันก็ไม่ได้ไปครบถ้วนอย่างที่พระองค์เสด็จไป

¹ เจ้าแก้วนารี (เรียบเรียง). (2477). เล่มเดิม. หน้า 12-13.

นอกจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ดังกล่าวแล้ว พระราชชายายังโปรดให้รวบรวมประวัติเจ้านายฝ่ายเหนือ มีการสืบค้นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบิดาและพระประยูรญาติที่เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เชียงราย พะเยา และเชิญพระญาติมาซักถาม ด้วยพระองค์เอง เป็นการรวบรวมเครือญาติของพระองค์อย่างกว้างขวางครั้งแรก¹ ต่อมามีการจัดทำเป็นม้วนบัญชีรายชื่อเจ้านายฝ่ายเหนือ โดยมี พ.ต.เจ้าไชยวรเชษฐ (มงคลสวัสดิ์ ณ เชียงใหม่) เป็นผู้เขียน

จากการศึกษาค้นคว้าของพระราชชายา เป็นที่ยอมรับในความรู้ในด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เมื่อหน่วยงานของรัฐคือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและหอสมุดกลางจากพระนคร ขยายจากพระนครมาตั้งที่มณฑลพายัพ ปี พ.ศ. 2471 คณะกรรมการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและหอสมุดกลางกราบทูลพระราชชายา เจ้าดารารัศมีให้ทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและหอสมุดกลางมณฑลพายัพ ซึ่งพระองค์ทรงยินดีและทรงแนะนำสถานที่ตั้งด้วย ดังความว่า “ที่จะใช้วิหารหลวงวัดพระสิงห์หรือวัดเจดีย์หลวงไม่เหมาะสมทั้งสองแห่ง เพราะเขามิงานบุญกันอยู่เสมอ ถึงอย่างไรก็คิดเกะกะเป็นที่รำคาญด้วยกันทั้งสองฝ่าย ทรงเห็นว่า ควรใช้วัดหมื่นทองซึ่งเป็นวัดร้างอยู่ริมถนนสี่แยกกระหว่างศาลารัฐบาลมณฑลกับโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย”² อาคารหอสมุดตั้งอยู่ใกล้วัดหมื่นทอง ต่อมาอยู่ในบริเวณโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย

ความสัมพันธ์ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระราชชายา เจ้าดารารัศมี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีความสำคัญมาก ในการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีของสยามประเทศ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระราชชายา เพราะสนใจการค้นคว้าเรื่องของโบราณเช่นเดียวกัน สันนิษฐานทั้งสองพระองค์คงเสวนากันในเรื่องเหล่านี้ และมีการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงฯ ยอมรับในความรู้ของพระราชชายามาก ถ้ามีใครจะถามพระองค์ท่านเรื่องเกี่ยวกับทางเหนือทุกเรื่อง พระองค์ท่านจะยกให้กับพระราชชายา โดยจะบอกว่าพระราชชายารู้ดีกว่า ให้ไปถามเรื่องนี้กับพระราชชายา ใครถามท่านท่านยกให้กับพระราชชายา

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงฯ สวรรคตเส้นทางแม่น้ำปิง พ.ศ.2464 ระหว่างที่พระองค์ท่านเสด็จ จะเขียนอะไรก็ตาม พระองค์ท่านจะส่งให้พระราชชายาได้อ่าน มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แล้วท่านก็ชื่นชมไว้ในคำนำของหนังสือเล่มนี้ พระองค์ท่านชื่นชมว่า พระราชชายา เจ้าดารารัศมี มีพระทัยใฝ่ศึกษา ซึ่งไม่มีผู้ใดเสมอในมณฑลพายัพ พระองค์ท่านชมหลายครั้งมากกว่า เป็นคนที่มีความรู้สูง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงฯ ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในยุคนั้นชม ย่อมแสดงว่า พระราชชายามีความรู้ดียิ่ง หลังสำรวจเส้นทางแม่น้ำปิงเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงฯ เขียนเป็นหนังสือเล่มเล็กใช้ชื่อว่า “อธิบายล่องแม่น้ำปิง ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์” พระองค์ท่านชม พระราชชายาผู้ทรงรอบรู้ทางโบราณคดี เป็นนักค้นคว้า เป็นที่ยอมรับทั้งในประเทศ และต่างประเทศในฐานะผู้เชี่ยวชาญโบราณคดี พระราชชายาทรงค้นคว้าเรื่อง เงินตราล้านนา และเรื่องอื่นๆ เรื่องนี้คนทั่วไปไม่ค่อยรู้ส่วนใหญ่มักเห็นพระราชชายาเป็นผู้นำด้านศิลปวัฒนธรรม ดนตรี การแสดง ฟ้อนรำอะไรต่างๆ ออกแฉกนั้นมาก แต่ถ้าหันมามองด้านโบราณคดี ก็พบว่าท่านเป็นคนที่มีความรู้ดี³

อย่างไรก็ตาม แม้พระราชชายาทรงศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์และโบราณคดี จนได้ชื่อว่า “ผู้มีความรู้ดี” แต่พระองค์ไม่เคยมีผลงานเขียนด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ซึ่งไม่ทราบเพราะเหตุผลใด บทบาทของพระราชชายาจึงเป็นนักค้นคว้า และองค์อุปถัมภ์ให้เกิดการเรียบเรียงในกรณี “พงศาวดารนครเชียงใหม่” หรือ “จดหมายเหตุนครเชียงใหม่”

¹ แหล่งเดิม. หน้า 11-12.

² วรชาติ มีชูบท. (2554). พระราชชายา เจ้าดารารัศมีศรีแห่งนครเชียงใหม่. หน้า 36 (อ้างจาก หจข.ศธ. 0701.7.2.1/3 เรื่องรายงานหาที่ตั้งหอสมุดมณฑลพายัพและขอตั้งหนังสือสำหรับหอสมุด (พ.ศ. 2470-2471))

³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (2555). อธิบายระยะทางล่องลำน้ำปิง ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์. หน้าคำนำ.

วิสัยทัศน์ของพระราชยา เจ้านครศรีธรรมราช

อันเป็นผลมาจากการมีความรู้ในวิชาโบราณคดี

เป็นที่ทราบกันว่า ประโยชน์ของการศึกษาประวัติศาสตร์ ทำให้รู้เรื่องอดีต นำไปสู่ความเข้าใจปัจจุบัน และหยั่งรู้อนาคต ในกรณีพระราชยาผลของการศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ช่วยให้พระองค์มีวิสัยทัศน์ เป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องราวในอดีต เข้าใจสถานการณ์ปัจจุบัน และมองเห็นอนาคตหยั่งรู้ในภายหน้า ทรงมีวิสัยทัศน์ถึงความเปลี่ยนแปลงในวันข้างหน้า ซึ่งจะมีผลต่อวงศ์ตระกูล ดังนั้น นอกจาก เริ่มต้นย้ายกุฏิมน้ำปิงมาสร้างสุสานหลวงที่วัดสวนดอกแล้ว ยังเห็นความสำคัญของพื้นที่ริมน้ำปิง ”พื้นที่มรดก” ที่จะป็นศูนย์การค้าใหญ่ในอนาคต

กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่มีพื้นที่ถือครองตรงบริเวณที่มีความสำคัญทางการค้าของเมือง ในสมัยราชวงศ์มังราย กษัตริย์เป็นเจ้าของตลาดกลางเวียง ศูนย์การค้าใหญ่สุดของเมืองเชียงใหม่ จารีนี้นี้สืบทอดต่อมาจนถึงสมัยยุคฟื้นฟูบ้านเมืองนับแต่พระเจ้ากาวิละเสีมาตลาดใหญ่กลางเวียงเป็นของเจ้าหลวง ลักษณะของตลาดคือการวางของขายอยู่กลางถนน ดังพบหลักฐานสมัยพระยาทรงสุรเดช (อ้น บุนนาค) พ.ศ.2435 กล่าวว่่า “...ไม่มีตลาด (อาคาร) ขายของ เหตุด้วยขายอยู่กลางถนนจึงดูเพนที่เขื่อนเประไป...”¹ ตลาดกลางเวียงดังกล่าวตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดพระสิงห์ ข้าหลวงสยามเห็นว่า ตลาดทำให้บริเวณกลางเวียงสกปรกไม่เหมาะสม มีการสั่งย้ายไปที่อื่น ในที่สุดสมัยเทศบาล พ.ศ.2442 เจ้าทิพเนตรชายาของเจ้าอินทวโรรสสร้างตลาด บริเวณหลังวัดเจดีย์หลวง จัดเป็นตลาดในเวียงในส่วนนอกเวียง พบว่า การเข้ามาของข้าหลวงสยามมีส่วนทำให้บริเวณริมแม่น้ำปิงมีความคึกคัก ด้วยมีการตั้งหน่วยงานของรัฐ ดังเช่น สำนักงานไปรษณีย์และสถานีตำรวจ พื้นที่ริมปิงมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของประชาชนขึ้นมาก แต่เดิมในบริเวณริมปิง เคยเป็นสุสานของเจ้าหลวงเป็นที่ฝังอัฐิ มีกู่เจ้านายเรียงราย และมีพิธีเผาศพในบริเวณลานโล่งที่เรียกสืบทอดกันมาว่า “ช่วงเมรุ” หลังงานศพของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ และหลังพระราชยาฯย้ายอัฐิพระประยูรญาติไปไว้ที่กู่เจ้านายวัดสวนดอกเมื่อ พ.ศ.2452 แล้ว พื้นที่บริเวณช่วงเมรุเหมาะสมกับการสร้างตลาด และเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับคุ้มของเจ้าแก้วนรรัฐเมื่อครั้งเป็นเจ้าราชวงศ์ได้ลงทุนสร้าง “กาดหลวง” เมื่อ พ.ศ.2453 เป็น เงิน 18,000 รูปี (ประมาณ 14,400 บาท) ที่บริเวณช่วงเมรุ ริมน้ำแม่ปิง³

ต่อมาเจ้าแก้วนรรัฐขายกิจการให้เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 8 (พ.ศ.2444-2452) “กาดหลวง” จึงมีชื่อเป็นทางการว่า”ตลาดวโรรส” ซึ่งต่อมาตกเป็นมรดกเจ้าราชวงศ์(เลาแก้ว ณ เชียงใหม่) ทายาทของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์และแม่เจ้าทิพเนตร⁴

พ.ศ.2462 เจ้าราชวงศ์(เลาแก้ว)นำตลาดสดแห่งนี้จ้่านองกับขุนอนุสารสุนทรกิจ(สุนธีร์ ชูติมา)กรมการพิเศษเมืองเชียงใหม่(บรรดาศักดิ์ขณะนั้น)เพื่อนำเงินจัดพิธีศพแม่เจ้าทิพเนตรพระมารดา แต่ต่อมาไม่สามารถไถ่ถอนได้ จึงขอพึ่งพระราชยาฯให้ช่วย พระราชยาฯ จะละเลยเสียมิได้ในฐานะเจ้านายผู้ใหญ่ จำต้องกอบกู้ความเสื่อมเสีย ดังความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (3 กันยายน2466) ตอนหนึ่งว่า

¹ ราชชาติ มีชูบท. (2554). เล่มเดิม. หน้า 89. (อ้างจาก หจช.ร.5 ม.58/39 เรื่องซ่อมแลสร้างถนนกับที่ว่าการมณฑลพายัพ (4 มีนาคม 114-16 กุมภาพันธ์ 116)

² แหล่งเดิม. หน้า 93. (อ้างจาก หจช.ร.5 ม.58/126 เรื่อง ตลาดที่เมืองเชียงใหม่(24 เมษายน 119-25 เมษายน 119))

³ หจช.ร. ค.12.3/16 เจ้านครศรีธรรมราชมีกู่เงิน หรือจ้่านองตลาดที่เชียงใหม่ (11 กันยายน - ตุลาคม 2466)

⁴ แหล่งเดิม.

... เมื่อจะเกิดความเสื่อมเสียแก่เจ้าราชบุตร (เลาแก้ว) ผู้เป็นกำพร้าทั้งบิดามารดาแลเวลานี้ก็นับว่าเป็นหลานใหญ่ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ บิดาข้าพระพุทธเจ้าด้วย ยิ่งรู้สึกว่าเป็นการจำเอนที่สุดในเรื่องนี้... ข้าพระพุทธเจ้าจึงเดือดร้อน ไหนเจ้าราชบุตรก็ต้องถูกฟ้อง ไหนตลาดนี้จะต้องหลุดไปจากมือด้วยได้เอามาทำไว้แล้ว...มานั่งนึกนอนตรงเท่าใดก็หมดหนทางมองเห็นทางเดียว นอกจากพระมหากษัตริย์คุณปกเกล้าเป็นที่พึ่งเท่านั้น...ด้วยเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงตั้งใจ กราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์คุณปกเกล้าเป็นที่พึ่งขอรับพระราชทานกู้เงินพระคลังมหาสมบัติ สองแสนห้าหมื่นบาท เพื่อซื้อตลาดรายนี้ไว้เป็นสิทธิ์เสียเอง โดยหวังว่า ต่อไปข้างน่าจะเป็น

มรฎกแต่สกุล ณะเชียงใหม่ต่อไป...ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นได้จากตลาดต้องแบ่งเป็น 8 ส่วน คือให้แก่พวก ณะเชียงใหม่ 6 ส่วน ไว้สำหรับบำรุงพระธาตุดอยสุเทพ 1 ส่วน สำหรับบำรุงโรงเรียน 1ส่วน ด้วยตลาดนี้อยู่ในทำเลเหมาะ ไม่มีทางที่จะเห็นว่าเสื่อมทราม หรือเล็กลงไปด้วยประการใดๆ...ถ้าการนี้สำเร็จไปได้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะรู้สึกปลื้มแลชื่นใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้ทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองและวงษ์ญาติของตน¹

เอกสารดังกล่าว แสดงให้เห็นสองประการ ประการแรก พระราชชายาฯรับภาระหนักต่อการอุปถัมภ์เจ้านายบุตรหลาน เพื่อรักษาเกียรติยศของวงศ์ตระกูลของเจ้านายฝ่ายเหนือ พระองค์ให้ทักทายได้ส่วนพระองค์ที่ได้รับพระราชทานได้แก่ เงินค่าแรงแทนเกณฑ์ และเงินค่าต่อไม้ รวมปีละ ประมาณ 30,000 บาท เพื่อใช้หนี้เงินกู้ ค่ากราบบังคมทูลของพระราชชายาฯ ได้รับความช่วยเหลือด้วยเหตุผลเป็นนโยบายรัฐตั้งความว่า ...”ตามทางรัฐศาสนโยบายเรายังจำเป็นต้องอุดหนุนเลี้ยงพวกเจ้านายเชียงใหม่อยู่ดีกว่าที่จะให้วิ่งไปหาที่พึ่งแห่งอื่น...”²

ประการที่สอง แสดงถึงพระราชชายาฯ มีวิสัยทัศน์จำเป็นต้องรักษาตลาดวโรรส นอกจากรักษาเกียรติยศของวงศ์ตระกูลแล้ว หากมองในด้านธุรกิจตลาดนี้เป็นตลาดใหญ่ประจำเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่บนทำเลเหมาะสม สามารถสร้างรายได้เลี้ยงดูเจ้านายบุตรหลาน สถานภาพตลาดวโรรสยังเป็นตลาดใหญ่สืบมาจนปัจจุบัน พระราชชายาฯดูแลบริหารตลาดแห่งนี้ราว 10 ปี จนพระองค์สิ้นพระชนม์

¹ แหล่งเดิม.

² แหล่งเดิม.

บทสรุป

พระราชยา เจ้าดารารัศมี มีพระราชกรณียกิจต่างๆ หลายด้านเป็นที่รับรู้ทั่วไป โดยเฉพาะด้านศิลปวัฒนธรรม ส่วนด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ยังขาดการศึกษา แต่เมื่อวิเคราะห์พบบทบาททางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในนครเชียงใหม่ ผลงานของพระองค์เป็นงานศึกษาค้นคว้าและสำรวจ แต่มิได้นำไปสู่งานนิพนธ์ ทรงดำเนินการหลังจากเสด็จกลับมาประทับนครเชียงใหม่อย่างถาวร หลัง พ.ศ.2457 จนถึง พ.ศ.2476 ปีที่พระองค์สิ้นพระชนม์

ผลการศึกษา พบว่า พระราชยา เจ้าดารารัศมี ให้ความสำคัญพระทัยในงานโบราณคดีสนองพระบรมราโชบาย ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ประกอบกับความสนพระทัยส่วนพระองค์

พระราชยาฯ มีโอกาสศึกษาวิทยาการและรับรู้ความเจริญก้าวหน้าของวิชาการ ด้วยมีชีวิตอยู่ในวังหลวง “ศูนย์ใหญ่ของศิลปวิทยาการ” สร้างให้พระองค์มีสำนึกในประวัติศาสตร์และมีวิสัยทัศน์หยั่งรู้ทิศทางความเปลี่ยนแปลงในอนาคต ดังพบ รับสั่งย้ายคูเจ้าหลวง ซึ่งเรียงรายในบริเวณริมน้ำปิงมาไว้ในบริเวณสุสานหลวง ณ วัดสวนดอก เมื่อครั้งเสด็จเยือนเชียงใหม่ พ.ศ.2452 ความคิดสร้างสุสานหลวงอาจพบตัวอย่างในวังหลวง พื้นที่สุสานหลวง ณ วัดสวนดอก มีความเหมาะสมกับเกียรติยศของเจ้าหลวงเชียงใหม่ และทรงเห็นอนาคตของพื้นที่ริมน้ำปิง ซึ่งเคยเป็นสุสานเท่านั้น เหมาะสมกับเป็นพื้นที่การค้า ในเวลาต่อมาเจ้าหลวงเชียงใหม่จึงสร้างตลาดวโรรส และพระราชยาฯ เห็นว่า ตลาดนี้เป็นตลาดใหญ่จึงกู้เงินเพื่อไถ่ถอนตลาดและครอบครอง

ความสนใจในโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ของพระราชยาฯ ก็เป็นผลจากโอกาสในวังหลวง ทำให้รับรู้วิทยาการงานเขียนและศึกษาประวัติศาสตร์แนวใหม่ “พงศาวดารโยนก” ของพระยาประชาภิจักรจักร (เข้ม บุนนาค) ดังนั้น เมื่อเสด็จเยือนเชียงใหม่ พ.ศ. 2452 จึงรับสั่งให้มีโครงการเรียบเรียงพงศาวดารนครเชียงใหม่ โดยทำตามแบบอย่างพงศาวดารโยนก

หลังเสด็จกลับมาพำนักที่เชียงใหม่อย่างถาวร พ.ศ. 2457 พระราชยาฯ มีเวลาสำรวจและค้นคว้าแหล่งโบราณคดี เป็นงานที่พระราชยาฯ สนพระทัย โดยออกสำรวจพื้นที่อย่างกว้างขวางในพื้นที่ทุรกันดารอย่างเข้มแข็ง พระราชยาฯ ยังโปรดให้รวบรวมประวัติเจ้านายฝ่ายเหนือ มีการสืบค้นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบิดาและพระประยูรญาติที่เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เชียงราย พะเยา และเชิญพระญาติมาซักถามด้วยพระองค์เอง เป็นการรวบรวมเครือญาติของพระองค์อย่างกว้างขวางครั้งแรก จากการศึกษาค้นคว้าของพระราชยาฯ เป็นที่ยอมรับในความรู้ในด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เมื่อหน่วยงานของรัฐคือพิพิธภัณฑ์ และหอสมุดกลางจากพระนคร ขยายจากพระนครมาตั้งที่มณฑลพายัพ ปี พ.ศ. 2471 คณะกรรมการพิพิธภัณฑ์และหอสมุดกลางกราบทูลพระราชยา เจ้าดารารัศมีให้ทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์พิพิธภัณฑ์และหอสมุดกลางมณฑลพายัพ

ชีวิตในวังหลวงทำให้พระราชยาฯ มีโอกาสสนิทสนมกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นักประวัติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงของสยามประเทศ ด้วยสนใจการค้นคว้าเรื่องของโบราณเช่นเดียวกัน และมีการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน ดังพบคำนำหนังสืออธิบายระยะทางล่องลำน้ำปิง ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์ ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งชื่นชมยกย่องพระราชยา เจ้าดารารัศมีว่า เป็นผู้มีความรู้ประวัติศาสตร์โบราณคดีที่ดียิ่งในมณฑลพายัพ

ตามที่กล่าวมาพบว่า พระราชยาฯ มีพระราชกรณียกิจอย่างกว้างขวาง ทรงใช้โอกาสศึกษาหาความรู้ในวังหลวง และนำมาประสานประโยชน์ใช้ในนครเชียงใหม่ ทรงอาศัยความสัมพันธ์กับราชสำนักสยาม ทำให้ได้ความรู้ในทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และในยามวิกฤตทางเศรษฐกิจที่ผันแปรไปได้ใช้ประโยชน์ “หยั่งร่อนาคต” ซึ่งเป็นความรู้จากวิชาประวัติศาสตร์มาแก้ไข

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทยพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว .วารสารสมาคมประวัติศาสตร์. 2551 (30): 22-27.

หจข.ร. ค.12.3/16 เจ้าดารารัศมีกู่เงิน หรือจ่านองตลาดที่เชียงใหม่ (11 กันยายน – ตุลาคม 2466)

หนังสือ

แก้วนวรรฐเจ้า (เรียบเรียง). (2477). พระประวัติ พระราชชายา เจ้าดารารัศมี พิมพ์ในงานถวายพระเพลิง ปีมจอ พ.ศ.2477.

ดำรงราชานุภาพ,พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (2555). อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิง ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์.เชียงใหม่:บุญยศิริงานพิมพ์.

วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่. บรรณาธิการ. (2542). เจ้าพ่อหลวง. เชียงใหม่:รูป.

วรชาติ มีชูบท. (2554). พระราชชายา เจ้าดารารัศมีศรีแห่งนครเชียงใหม่.กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2515). คนดีเมืองเหนือ. กรุงเทพฯ:โอเดียนสโตร์.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2515). ประชุมตำนานลานนาไทย. กรุงเทพฯ:โอเดียนสโตร์.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง 27 มกราคม 2533.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าวงศ์จันทร์ (ณ เชียงใหม่) คชเสนี 29 ตุลาคม 2540.

วิทยานิพนธ์

ปลาย้อ ชนชนนท์. (2528). บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2464-2523. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.